

לשכת רב

הפקולטה למדעי היהדות
הקמפוס

דף שבו ע י

מאת היחידה ללימודי יסוד ביהדות

מספר 150

שבת ראש השנה, תשנ"ז

"היום הרת עולם" - ראש השנה

"ראש השנה"

היום הרת עולם - ...היום נגמר הריונו של עולם ולכך כל העולם נידון ביום זה... (ר') וואלף היידנהיים בפירוש המחזור שלו). בדברים אלו רגילין להסביר את השם 'ראש השנה' (ואת הכינוי 'יום הדין'), השם השגור בפינו לאחד בחודש השביעי, הוא אחד בתשרי.

והנה, 'ראש השנה' נמצא רק פעם אחת במקרא - "בעשרים וחמש שנה לגלותנו בראש השנה בעשור לחודש בארבע עשרה שנה אחר אשר הכתה העיר..." (יחז' מ א). הנביא לא פירש באיזה חודש הוא עומד. אבל, מכיוון שהוא כינה את העשירי לחודש 'ראש השנה', פירשו חכמים שמדובר בחודש תשרי. וכך שנינו: "איזה היא שנה שראש השנה בעשור לחודש - הוי אומר זה יובל" (ערכין יב ע"א). על שנת היובל נאמר: "והעברת שופר תרועה בחודש השביעי בעשור לחדש ביום הכפורים... וקראתם דרוור בארץ לכל יושביה..." (ויק' כה ט-י). מכאן למדו ש"הגיע יום הכפורים תקעו בשופר חזרו שדות לבעליהם ועבדים נפטרים לבתיהם" (ספרא על הכתוב ובמקבילות). ויש לדעת, דברי חכמים אלו משמשים אבן פינה בכרונולוגיה של ימי בית ראשון, תאריך החורבן, גלות בבל ושיבת ציון. עליהם, ועל מה שאפשר להסיק מהם מבוסס חשבון שמיטין ויובלות, אך הפעם לא נדון בעניין זה.

כאמור, הנביא לא ציין את החודש שהוא מצוי בו, כאילו שהדבר צריך להיות מובן מן התאריך שנקב. את החודש לא ציין, אבל את השנה מנה פעמיים, תחילה 'לגלותנו', היא גלות יהויכין; ושוב, לאחר שכבר ציין שהיום הוא ראש השנה, מונה הוא לחורבן, "אחרי אשר הכתה העיר". ואפשר שלא כל כך רחוקה תהיה הצעתו של ח"י בורנשטיין ("בחשבון שמיטין ויובלין" שלו), שהחודש הוא חודש מנחם-אב. המניין הוא לשנות החורבן, ומונים את השנה מיום החורבן, ולא מתחילתו של חודש החורבן, וכן לא מתחילתה של השנה הקלנדרית.

מכל מקום, האחד לחודש השביעי (שמצא גלות בבל מכונה בפינו חודש תשרי) צוין בתורה כיום תרועה' (במד' כט א) או 'זכרון תרועה' (ויק' כג כד). מקפל לשון זה, 'תרועה'/'זכרון תרועה', דייקו חכמים שיש שנים שהוא רק 'זכרון תרועה'. עם זאת התייחסו הם ל'זכרון' כמושג העומד בפני עצמו, שהרי כך מברכים אנחנו ביום זה: "...מקדש ישראל ויום הזכרון...".

"ארבעה ראשי שנים"

כידוע, המשנה מונה בפתיחת מסכת ראש השנה 'ארבעה ראשי שנים': באחד בניסן ר"ה למלכים ולרגלים - באחד באלול ר"ה למעשר בהמה (אבל ר"א ור"ש אומרים - באחד בתשרי) ר"ה לשנים ולשמיטין וליובלות ולנטיעה ולירקות - באחד בשבט ר"ה לאילן כדברי ב"ש וב"ה אומרים בט"ו בו. בהמשך מונים ארבעה פרקים בהם נידון העולם: בפסח - בעצרת (=שבועות) - בראש השנה (ככה!) ומובן מאליו שהמכוון הוא א' בתשרי) - ובחג (=סוכות). בסוגיית הבבלי דייקו וקבעו שיש במשנה חמישה ראשי שנים. בחודש ניסן יש שניים: ר"ה למלכים הוא אחד בניסן ואילו ר"ה לרגלים הוא ט"ו בו, יו"ט ראשון של פסח. הם אף ציינו כי מי שסובר כי ישנו ר"ה לרגלים הולך בזה לשיטת ר' שמעון, ולשיטתו יחסר ר"ה שבאחד באלול. החולק עליו הוא ר' מאיר. לשיטתו ר"ה למעשר בהמה הוא אחד באלול, אך הוא סבור שאין ר"ה לרגלים. את המניין שבכותרת המשנה הסביר רבא שהוא "ארבעה לדברי הכל" (ר"ה ז ע"ב).

את רצף הזמן נוהגים אנו לקטוע ליחידות בעלות אורך שווה. אופן אחד של חלוקה זו הוא החלוקה לשנים. שיקולים שונים מנחים אותנו בקביעת נקודת הקטיעה, מועד 'ראש השנה'. בחיינו האזרחיים

יש 'שנת תקציב', 'שנת המס', 'שנת הלימודים' וגם שנה קלנדרית. כידוע, יש לאקלים מחזור שנתי הגורר אחריו מחזורי שנתיים בחיי הצומח והחי. לכל מין ומין אפשר לקבוע מחזור שנתי ולציין את תחילתו, 'ראש השנה' שלו. ראשי השנים ה'אזרחיים' שצוינו למעלה נקבעים בדרך כלל בשירותיות ואילו לאלה האחרונים שציינתי יש הסבר 'טבעי'. ארבעת ראשי השנים המנויים במשנה הנ"ל הם משני המינים של מעשר בהמה ושל האילנות הם 'טבעיים', ואילו ראשי השנים האחרים נראים לכאורה שרירותיים.

והנה, בספר שנכתב עוד בימי בית שני, על ידי מחבר שלא היה מבית מדרשם של חכמנו, מצאנו את חלוקת השנה לארבע תקופות. כל נקודת חלוקה היא ל'זכרון' והייתה יכולה לשמש מעין ראש שנה. בספר היובלים (פ"ו) נאמר:

והאחד לחודש הראשון והאחד לחודש הרביעי והאחד לחודש השביעי והאחד לחודש העשירי ימי זכרון וימי מועד הם בארבע תקופות השנה... וישימם נח לו לחגים לדורות עולם כי היה לו בהם זכרון. ובאחד לחודש הראשון נאמר לו כי יעשה תבה ובו יבשה האדמה ויפתח וירא את הארץ. ובאחד לחודש הרביעי נסגר פי מעמקי תהום תחתיה ובאחד לחודש השביעי נפתח כל פי מעמקי הארץ ויחלו המים לרדת אל תהום תחתיה. ובאחד לחודש העשירי נראו ראשי ההרים וישמח נח... ויעלו על לוחות השמים שלשה עשר שבועות כל אחד מהם מזה עד זה זכרון... והי כל ימי המצוה חמשים ושתים שבתות ימים וכלן שנה תמימה... במספר הזה שלש מאות וששים וארבעה ימים יהיו שנה תמימה...

על פי דרכו, ייחס המחבר את קביעתו של לוח השנה לאחד מאבות האומה. לוח זה המבוסס על שנת החמה, ויש בו בדיוק חמישים ושניים שבועות - נהג, ככל הנראה בקרב כיתות שונות בימי בית שני. נח נחשב כאן כאחד מאבות האומה. כך מובא גם בספר טוביה (הארוך, ד יב): "כי בני נביאים אנחנו זכר נא כי בני נח אברהם יצחק ויעקב אבותנו מעולם..." ובתפלת ראש השנה נאמר: "וגם את נח באהבה זכרת".

כאמור, השנה של המחבר היא בת 364 ימים ולא 365.25 כב'תקופת שמואל' אשר הייתה ידועה לחכמנו. בלהיטותו אחר ביסוס הלוח שלו נקב בארבעת התאריכים הנ"ל בשנת המבול. והנה, בתורתנו כתוב "בחדש השני בשבעה עשר יום לחדש נבקעו כל מעינות תהום רבה וארבות השמים נפתחו" (בר' ז יא). וכעבור שנה נאמר: "ובחדש השני בשבעה ועשרים יום לחדש יבשה הארץ" (שם ח יד). פרק הזמן נמשך אפוא יותר משנים עשר חודשי לבנה. בסדר עולם רבה (פ"ד - ושם נדרשה כל הפרשה) צוין שתוספת זו היא הימים שבין שנת חמה לשנת לבנה. ככל הנראה חשו בדבר שבעים הזקנים שתרגמו את התורה לפני תלמי המלך. כי בתרגומם - ארובות השמים נפתחו אף הן בכ"ז לחודש השביעי.

לבעל ספר היובלים ארבעת התאריכים האלה הם ימי 'זכרון'. כוונתו לומר שאלה ימים שבהם 'זכר' נח והוא מציין כל פרט מפרטי שנת המבול ביום שבו אירע. אבל כאשר בתפילתנו מברכים אנו "מקדש ישראל ויום הזכרון" מתכוונים אנחנו לזכרון בעל אופי הפוך. את ברכת 'זכרונות' פותחים אנו "אתה זוכר מעשה עולם ופוקד כל יצורי קדם" ועל נח אומרים "וגם את נח באהבה זכרת". ונראה שגם כאן רצונו של המחבר לבסס את שיטתו בלוח - הביאה אותו להתעלם ממה שמפורש בתורתנו, "ויזכר אלקים את נח" (שם, שם א). מכל מקום, ארבעת ימי זכרון אלה של נח דומים הם זה לזה ולא יוחד אחד מהם להיות לא 'יום תרועה' ולא 'יום הדין'.

זאת ועוד, בתורה נאמר ששנת המבול החלה בחודש השני. בעל ספר היובלים הבין שמניין זה הוא השכיח בתורה. בחודש הראשון יחולו פסח וחג המצות, ומכונה הוא בפינו ניסן. החודש השני יהיה אפוא המכונה בפינו אייר. והנה, יוסף בן מתתיהו הכהן, ב"קדמוניות היהודים" שלו, מציין בצורה מפורשת שהמכוון הוא לחודש מרחשוון. החודש הראשון יהיה אפוא חודש תשרי. הוא אף יודע שמניין החודשים ליציאת מצרים הונהג על ידי משה רבנו לציין את המאורע. הוא מוסיף שלמטרות 'אזרחיות' המשיכו למנות לפי השיטה הישנה. שני ראשי שנים צוינו על ידו (קדמוניות I, 81). דבריו קרובים דבריו למה שנרמז במכילתא באופן סתמי על הכתוב "החדש הזה לכם" (מהד' הו"ר עמ' 7 שו' 11).

לאמיתו של דבר, נחלקו בעניין גדולי עולם. "תניא ר' אליעזר אומר בתשרי נברא העולם... בניסן נגאלו ובתשרי עתידין ליגאל ור' יהושע אומר בניסן נברא העולם... בניסן נגאלו ובניסן עתידין להיגאל" (ר"ה י ע"ב - יא ע"א). לפי זה סבר ר"י ששנת המבול החלה בחודש אייר, ואילו לר"א בחודש מרחשוון. ונראה שלא נחלקו ר"א ור"י במה שנאמר בכתוב על האחד בחודש השביעי שהוא 'זכרון-תרועה', אלא שהם חלוקים במועד בריאת העולם ובמועד הגאולה העתידית. זה שמתפילתנו עולה שהאחד לחודש השביעי, מציין את 'הריונו' של העולם הוא לשיטתו של ר"א, ובתלמודים צוין הדבר במפורש: "א"ר שמואל בר יצחק כמאן מצלינן האידנא 'זה היום תחילת מעשיך זכרון ליום ראשון'

כמאן? כר' אליעזר" (ר"ה כז ע"א). ובירושלמי יוחסה התפילה והשיטה לרב: "א"ר יוסי בי רבי בון מן סבר בראש השנה נברא העולם? רב. דתני בתקיעתא דבי רב 'זה היום תחילת מעשיך זכרון ליום ראשון...' הוי בראש השנה נברא העולם" (ע"ז פ"א ה"ב).
 לכאורה נראה שמחלוקת זו הונצחה בין בני בבל ובני ארץ ישראל באופנים השונים להצעת 'ארבע' הדחיות של ראש השנה. ה'דחייה' היא עילה לדחות את ראש השנה מיום שבו חל 'מולד' חודש תשרי, וזאת משיקולים שונים. שתי הדחיות הראשונות הן עצמאיות ושתיים האחרות תלויות בהן. וכך נאמר בהשלמה למחזור ויטרי (עמ' 11):

- 1- שמר לך מן הדוב אשר לא יפגע בטלה פן יאכלנו
- 2- וגם אם ישל בגי בתרם (כצ"ל) הרחיקהו מעליך
- 3- וביום השבת אחרי המלאה באחת עשרה קנא קנאתי
- 4- ואם לא תקדש המלאה בראשון בארבעה תתמו (כצ"ל) עלות משם
- 1'- הלא זה אוד מוצל מראש
- 2'- ובן (כצ"ל) שמונה עשרה מפני שיבה תקום
- 3'- וגם בשני בחמש עשרה לאחר המלאה וקטפת מלילות וחרמש תניף עליהם
- 4'- ויום השלישי אם לא תמלא טרד תמחה

והנותרים קח לך ושמחת בחגך

שורה 1' זהה לדחיה הידועה לא אדו ראש (=אוד) דהיינו, אם לפי החשבון יחול מולד חודש תשרי בימים א' ד' או ו' יידחה ראש השנה למחרתו. אם לא ייעשה כן יחול יו"ה כ' ביום ו' או ביום א' או שהושענה רבה יחול בשבת. בשורה 1 נקבע שלא בדר פסח (=דוב). זו היא הדחייה המקבילה למונים מר"ח ניסן. שורה 2' זהה לדחיה מולד זקן בל תדרוש. אם יחול מולד חודש תשרי מאוחר יותר משעת הצהרים, יש לדחות את ר"ה ליום המחרת. מונים כ"ד שעות ליממה ומתחילים את המניין בשעת השקיעה (הסכימטית), לכן צהרי היום הם שעה י"ח. זאת כוונת 'בן שמונה עשרה'. קשה למצוא הסבר מניח את הדעת לדחייה זו. מכל מקום, אם נחשב ממולד זקן של חודש תשרי לאחור לחודש ניסן. נקבל י"ג שעות תרמ"ב חלקים (=גי בתרם). 'חלקים' מוגדרים כאחד חלקי 1080 של שעה, חלוקה שהייתה רווחת אצל בעלי העיבור.

שתי הדחיות האחרות נגזרו מאלו. כך רגילים לנסח את שתיהן:

4" גטרד בשנה פשוטה גרש

3" בטו תקפט לאחר עבור עקור מלשרש

אם בשנה פשוטה יחול מולד חודש תשרי ביום ג' בט' שעות ר"ד חלקים הרי מולד תשרי הבא יחול ביום שבת בשעה י"ח. נצטרך לדחות אז את ראש השנה ליום ב', שהרי לא אד"ו ראש. תיווצר שנה בת שמונה חודשים 'מלאים' (בני ל' יום), ואין עושים יותר משבעה. זו משמעות הדחיה 4', ובהטעמה לחודש ניסן, דחייה 4. ואם מולד חודש תשרי של השנה לאחר המעוברת יחול ביום ט"ו שעות תקפ"ט חלקים הרי שמולד תשרי של השנה המעוברת חל ביום ג' י"ח שעות. את ר"ה של המעוברת נאלצו לדחות ליום חמישי, והשנה המעוברת תהיה קצרה ביום אחד. זו משמעותה של דחיה 3', ובהתאמה לחודש ניסן, דחיה 3.

הדחיות לחודש תשרי (1' - 4') יוחסו לבני בבל, ואלו לחודש ניסן (1-4) לבני ארץ ישראל. אבל, נראה בעליל, ששניהם קיימו את החגים באותם הימים, ולא נראה שיש ביניהם אלא הבדלי חשבון בלבד. אכן - לכולי עלמא "היום הרת עולם היום יעמיד במשפט כל יצורי עולמים".

ד"ר משה וייס

המחלקה לתלמוד

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע